

Wijkende normen

Normbesef en leefregels in twee geherstructureerde buurten

Debatten over gedeelde en ongedeelde normen in naoorlogse wijken zijn weer actueel. In veel wijken wordt geëxperimenteerd met leefregels, waarbij bewoners afspraken maken over de omgang met elkaar en met de woonomgeving. Vooral nog worden leefregels vaak opgesteld in wijken waar geen grote fysieke veranderingen op stapel staan. Maar hoe is het beeld in geherstructureerde naoorlogse wijken die flink op de schop zijn gegaan? In hoeverre is daar sprake van gedeelde en ongedeelde normen tussen bewoners? En wat kan dat betekenen voor de invoering van leefregels?

REINOUT KLEINHANS

Normen en waarden zijn in als gesprekstema. Minister-president Balkenende verhief normen en waarden tot zijn stokpaardje. Diverse onderzoeksinstituten, zoals de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling en het Sociaal en Cultureel Planbureau bogen zich de afgelopen jaren over het thema. De begrippen normen en waarden zijn echter omgeven door welhaast mystieke sluiers. In haar recente rapport legt de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid de verschillen nog eens uit. Waarden geven aan wat in abstracte zin goed, gewenst en waardevol wordt gevonden. Normen geven concreter aan wat onjuist of ongewenst wordt geacht. Waarden bepalen geen specifieke gedragingen, normen geven wel concrete richtlijnen voor gedrag. Bij normen is het nuttig om onderscheid te maken tussen rechtsnormen, die voor iedereen verplichtend zijn, en sociale en morele normen, die geen wettelijke bekrachtiging kennen en die gehanteerd worden binnen bepaalde sociale groepen. De roep om zwaardere straffen bij bepaalde delicten is een voorbeeld van de discussie omtrent rechtsnormen. De debatten over sociale en morele normen hebben betrekking op een breed spectrum van velden, zoals sport, opvoeding, inburgering, scholing en omgang in het publieke domein.

In dit artikel kijken we naar het normbesef in woonwijken. In deze context hebben normen betrekking op opvattingen van bewoners hoe je met elkaar hoort samen te leven in de woonbuurt. Naar deze kwestie is al onderzoek gedaan in probleemwijken. Er is echter weinig bekend over normen in naoorlogse probleemwijken die herstructurering hebben ondergaan. Door middel van sloop, nieuwbouw, renovatie, samenvoeging en verkoop van huurwoningen is in deze wijken getracht om meer

Ergenissen in de buurt kunnen hoog oplopen.

verscheidenheid (naar type, prijs en eigendomsvorm) in de woningvoorraad te realiseren. De doelstelling is om de woningvoorraad beter te laten aansluiten op de kwaliteitseisen van woonconsumenten, de midden- en hogere inkomensgroepen aan de stad te binden en de leefbaarheid te verbeteren. Over de effecten van herstructurering op leefbaarheid is de laatste jaren veel discussie geweest, met name over de sociale infrastructuur en het sociale klimaat. De vraagstelling hier is in hoeverre er in geherstructureerde buurten sprake is van gedeelde of verschillende normen en in welke mate bewoners zich bewust zijn van verschillen en overeenkomsten. Dit artikel geeft een aanzet tot de beantwoording van deze vraag aan de hand van enquêtegegevens uit twee geherstructureerde buurten in Rotterdam.

Wijken en normen

Versillen of overeenkomsten in opvattingen over de manier waarop bewoners met elkaar en met de woonomgeving om (moeten) gaan, zijn niet van vandaag of gisteren. Er is wel steeds meer aandacht voor de rol van normen en waarden bij het bewaken van de leefbaarheid in woonwijken. Bekend is dat verschillen in normen tot botsingen en conflicten tussen bewoners kunnen leiden. Hier is een duidelijke parallel te ontwaren met debatten over leefstijlen en de gewenste samenstelling van de buurtbevolking. De rode draad die door de sociaal-wetenschappelijke inzichten loopt, is dat veel mensen graag wonen onder gelijkgestemden die er grotendeels overlappende waarden en normen op nahouden. Van recentere datum is het inzicht dat netwerkachtige structuren tussen bewoners ook een belangrijke waarde kunnen hebben zonder dat er sprake is van intensief contact. De zogenaamde 'weak ties' hebben een belangrijke functie in de normcomponent. Bewoners verwachten van andere bewoners in het netwerk dat ze er vergelijkbare normen op nahouden en zich op een voor de hand liggende wijze zullen gedragen. Het handhaven van normen is alleen mogelijk indien er enige overeenstemming over de strekking van normen is en bewoners elkaar aan kunnen spreken op normoverschrijdend gedrag. Van wetenschappers als Coleman en Putnam kunnen we leren

dat het handhaven van normen in een groep makkelijker is naarmate het sociale netwerk dat de groepsleden bindt hechter is en gekenmerkt wordt door onderling vertrouwen. Aan de andere kant maakt dit de acceptatie van 'buitenstaanders' die zich in de wijk vestigen weer lastiger.

De praktijk in woonwijken is weerbarstig. Veel problemen met leefbaarheid komen voort uit normverschillen en normoverschrijdend gedrag. Dit mechanisme doet zich onder meer voor in naoorlogse woonwijken die de afgelopen decennia sterke bevolkingsveranderingen doormaakten. Met name de instroom van bewoners met uiteenlopende etnische achtergronden heeft geleid tot een grote sociaal-culturele heterogeniteit die op gespannen voet staat met de veelal gewenste sociale homogeniteit. Het bereiken en handhaven van gedeelde normen wordt hierdoor een moeilijke opgave en bepaalde gebeurtenissen worden al snel als overlast ervaren. Het handelen van de 'overlastgever' kan voortkomen uit onverschilligheid, maar ook uit onwetendheid over de normen van andere bewoners. Voor degene die overlast ervaart is het lastig de overlastgever daarop aan te spreken. Uit angst voor een negatieve reactie blijft het aanspreken vaak achterwege of wordt een institutie ingeschakeld, bijvoorbeeld de woningcorporatie, om corrigerend op te treden. Hoog in de 'ergernis top vijf' staan geluidsoverlast, vandalisme, rommel en hondenpoep op straat. Maar ook etensluchtjes, het parkeren van auto's, op straat spelende kinderen, rijen schoenen op de deurmat in de portiek en het buiten zetten van de vuilnis zijn zaken die overlast kunnen veroorzaken.

Los van het objectieve aspect is vooral de perceptie van overlast belangrijk. Deze perceptie wordt met name bepaald door waarden en normen. In veel (naoorlogse) wijken wordt daarom geëxperimenteerd met zogenaamde leefregels die bewoners in gezamenlijk overleg opstellen. Leefregels zijn in feite afgesproken normen met betrekking tot de manier waarop bewoners met elkaar samen horen te leven. Een bekend voorbeeld is de Rotterdamse 'stadsetiquette'. Diverse evaluaties laten zien dat het opstellen van leefregels door bewoners inderdaad potentie heeft. Maar wat gebeurt er eigenlijk in naoorlogse wijken die aan herstructurering onderwor-

Tabel 1: Gemiddelde scores op de vier stellingen over normen

Stelling	De Horsten	Hoogvliet-Noordwest
1. Ik vind het vervelend als een bewoner zijn vuilnis op de verkeerde dag aan de straat zet	1,84	2,09
2. Ik voel mij medeverantwoordelijk voor de leefbaarheid in deze buurt	2,10	2,30
3. De bewoners in deze buurt houden geen rekening met elkaar	3,00	3,19
4. De bewoners hebben dezelfde opvattingen over het netjes houden van de buurt	3,10	3,09

Bron: Kleinhans (2004). Scores lopen van 1 (helemaal mee eens) tot en met 5 (helemaal mee oneens).

pen zijn? Herstructureringsingrepen brengen een forse verhuisdynamiek op gang. Sommige huishoudens worden ergens anders geherhuisvest. Er komen nieuwe mensen in de wijk. Anderen blijven juist in de wijk wonen zonder te verhuizen. Mede door de instroom van huishoudens met hogere inkomens neemt de sociaal-economische heterogeniteit in de aangepakte wijken toe. En dan zijn we terug bij de vraag in hoeverre in dergelijke situaties sprake is van (on)gedeelde normen en in welke mate bewoners zich bewust zijn van verschillen en overeenkomsten. Enerzijds kan de versterkte sociaal-economische en sociaal-culturele heterogeniteit van bewoners tot uiting komen in verschillende normen. Maar het is ook mogelijk dat de nieuwe start van de wijk na afloop van de herstructurering leidt tot een vorm van eensgezindheid over basale normen over de omgang met elkaar en de woonomgeving. De hierboven gestelde vraag wordt hieronder aan een eerste empirische toets onderworpen.

(On)gedeelde normen?

Voor de analyse worden gegevens gebruikt uit het lopende promotieonderzoek van de auteur naar de sociale impact van herstructurering en herhuisvesting. De data komen uit ruim 900 ingevulde enquêtes in twee geherstructureerde buurten in Rotterdam, namelijk De Horsten (een buurt in Zuidwijk) en Hoogvliet-Noordwest (buurten Digna Noord en Westpunt). In beide gebieden is enkele jaren geleden een herstructureringsoperatie afgerond die de sociale samenstelling van de buurten aanzienlijk gewijzigd heeft. De meest funda-

mentele wijziging is de aanzienlijke instroom van huishoudens met midden- en hogere inkomens. In De Horsten is ongeveer driekwart van de woningvoorraad gesloopt en vervangen door nieuwbouw. In het zuiden van de buurt staat nog een aantal oorspronkelijke blokken met gerenoveerde portiekwoningen. In Hoogvliet-Noordwest is de herstructurering bloksgewijs verlopen en is de mix tussen oude en nieuwe woningen kleinschaliger en afwisselender.

In Tabel 1 zijn vier stellingen opgenomen, waarbij respondenten konden aangeven in hoeverre ze het daar mee eens of oneens zijn. Een factoranalyse bevestigt dat de stellingen samenhangen met twee onderliggende dimensies. De 'individuele component' (stelling 1 en 2) heeft betrekking op de mate waarin bewoners zich medeverantwoordelijk voelen voor de leefbaarheid. De 'signaleringscomponent' (stelling 3 en 4) betreft de perceptie van bewoners over de mate waarin andere bewoners vergelijkbare normen hebben en daar naar handelen. Tabel 2 bevat de componentscores voor relevante achtergrondkenmerken. Hoe hoger de score, des te groter is de normdivergentie. Op de signaleringscomponent verschillen de gemiddelden per buurt weinig van elkaar. Bij de individuele component is dat wel het geval: in Hoogvliet-Noordwest is de normdivergentie groter dan in De Horsten. Op het punt van woonduur maken we onderscheid tussen enerzijds bewoners die voor de herstructurering al in de buurt woonden en er gebleven zijn (de oudkomers) en anderzijds nieuwkomers die tijdens en na de herstructurering in de buurt zijn komen wonen. In Hoog-

vliet zijn op beide componenten de verschillen tussen de oud- en nieuwkomers (net) niet significant. In De Horsten is wel sprake van een significant verschil. De nieuwkomers signaleren minder normdivergentie dan de oudkomers. Op de individuele component is het verschil in De Horsten echter niet significant. De invloed van leeftijd is in de tabel uitgedrukt met een correlatiecoëfficiënt. Dit getal geeft de samenhang aan tussen leeftijd en de individuele respectievelijk de signaleringscomponent. Omdat er een veelvoud aan andere factoren meespeelt, zijn de correlaties zwak. Ze wijzen echter wel consequent in dezelfde richting. Het beeld is dat met het stijgen van de leeftijd het gevoel van medeverantwoordelijkheid voor de leefbaarheid in de buurt toeneemt. Het verschil in eigendomsverhouding (koop- of huurwoning) lijkt alleen in De Horsten een rol van betekenis te spelen. De huurders lijken zich meer medeverantwoordelijk te voelen en signaleren tegelijkertijd ook sterker een verschil in normen dan de eigenaar-bewoners. Dit opvallende verschil wordt gedeel-

telijk veroorzaakt door een combinatie van leeftijd en woonduur. De kopers wonen gemiddeld korter in De Horsten dan de huurders, aangezien er voor de herstructurering geen koopwoningen waren. Maar hierdoor kan het verschil niet geheel verklaard worden. Vervolgonderzoek zal hier meer duidelijkheid over moeten geven. Het verschil tussen autochtone en allochtone bewoners is sterker aanwezig in Hoogvliet dan in De Horsten. Autochtone bewoners voelen zich verhoudingsgewijs meer medeverantwoordelijk voor de leefbaarheid en ervaren ook meer normdivergentie dan allochtonen. In De Horsten is het verschil bij de signaleringscomponent niet significant. Ten slotte is ook de samenstelling van het huishouden een kenmerk dat invloed heeft op de normdivergentie. Zo blijkt bijvoorbeeld dat huishoudens met kinderen zich in mindere mate medeverantwoordelijk voelen voor de leefbaarheid dan huishoudens zonder kinderen. De patronen zijn per buurt echter nogal verschillend, mede omdat

ook hier veel andere factoren op de achtergrond meespelen.

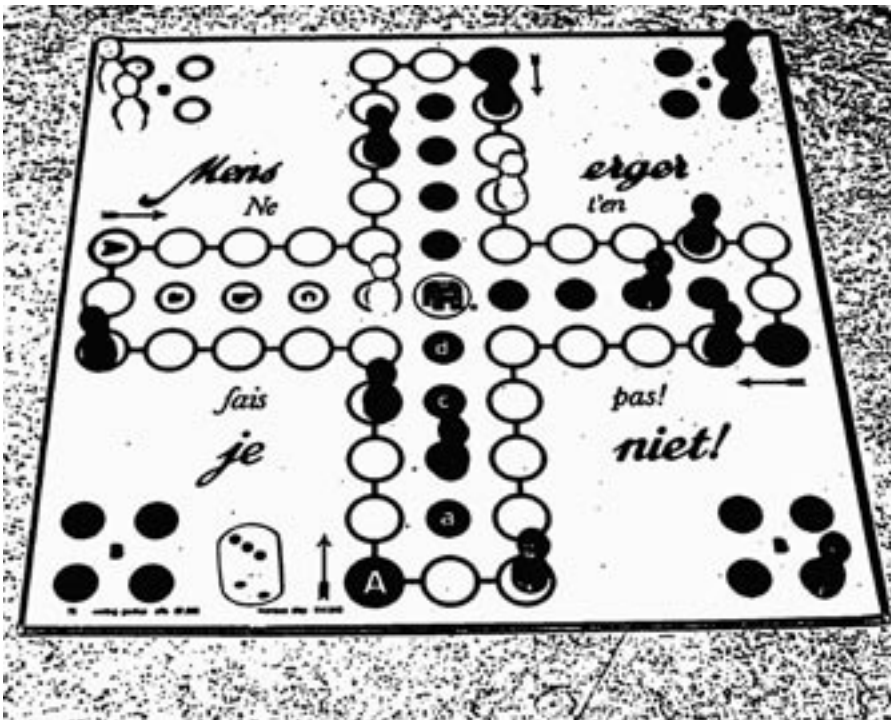
Voorwaarden voor leefregels

In al zijn eenvoud toont de analyse één ding helder aan: er zijn duidelijke verschillen in de mate waarin bewoners van geherstructureerde buurten zich medeverantwoordelijk voelen voor de leefbaarheid alsmede in de mate waarin zij normverschillen signaleren en ervaren. Daarbij spelen in ieder geval de behandelde sociaal-economische kenmerken van bewoners een rol, maar wellicht ook andere, hier niet behandelde factoren. De beschikbare gegevens bieden geen mogelijkheid om de normen voor en na de herstructureringsoperatie te analyseren. Maar met deze bevindingen kunnen wel vraagtekens gezet worden bij de eerder genoemde veronderstelling dat de nieuwe start van een geherstructureerde wijk leidt tot een vorm van eensgezindheid onder bewoners. De hierboven opgespoorde normdivergentie roept de vervolgvraag op of er in geherstructureerde wijken een behoefte bestaat aan het formuleren van algemeen gedeelde leefregels. Deze vraag kan hier helaas niet beantwoord worden. Maar als het antwoord ja is, zal er aan vier volwaarden voldaan moeten worden om tot een succesvolle invoering van leefregels te kunnen komen. Ten eerste de timing. Indien er sprake is van draagvlak onder bewoners, is het wellicht verstandig om niet te lang te wachten met het inzetten op leefregels. Er kan geprofiteerd worden van bewonersorganisaties die zich actief bemoeien hebben met de herstructurering. De feestelijke afronding van de herstructurering vormt een mooi aangrijpingspunt om tot het opstellen van leefregels te komen onder het motto ‘wat mooi is geworden, moet mooi blijven’. Het opstellen van leefregels biedt kansen voor een kennismaking tussen oudkomers en nieuwkomers in de buurt. De tweede voorwaarde heeft betrekking op het ruimtelijke schaalniveau. In de analyse is, omdat de onderzoeksgegevens hierop betrekking hebben, uitgegaan van het schaalniveau van woonbuurten met circa duizend woningen. Het is echter de vraag of dit schaalniveau het meest relevant is voor sociale ‘woonnormen’ en leefregels. Dit vraagstuk is ook terug te vinden in de reeds opgebouwde ervaringen met leefregels, stadsetiquette en wat dies

Tabel 2: De mate van normdivergentie: componentscores voor verschillende categorieën bewoners.

Kenmerk	Individuele component (a)		Signaleringscomponent (a)	
	De Horsten	Hoogvliet-Noordwest	De Horsten	Hoogvliet-Noordwest
Gemiddelde per onderzoeksbuurt	3,75***	4,30***	5,82	5,81
Oudkomers	3,56	4,19	6,35**	5,78
Nieuwkomers	3,79	4,45	5,65**	5,84
Leeftijd (b)	-0,282**	-0,209**	-0,185**	-0,036**
Huurwoning	3,60**	4,24	6,03**	5,83
Koopwoning	3,99**	4,34	5,48**	5,79
Autochtoon	3,66*	4,18**	5,90	5,91**
Allochtoon	4,08*	4,59**	5,62	5,57**
Samenstelling van het huishouden (c):				
Alleenstaand	3,58	4,28	5,77	5,63
Twee volwassen zonder kind(eren)	3,61	3,84	5,76	6,10
Twee volwassen met kind(eren)	4,05	4,53	5,65	5,79
Eén volwassen met kind(eren)	3,89	4,56	6,44	5,28
Anders	4,13	4,85	6,75	6,38

(a) De minimumscore is 1 (dat impliceert één ontbrekende waarde per component), de maximumscore is 10.
 (b) De gegeven waarden zijn Pearsons correlatiecoëfficiënten voor leeftijd (in jaren) met de componenten.
 Significantieniveaus: * p<0,05 ** p<0,01 *** p<0,001 (tweezijdig).
 (c) Significantieniveaus zijn hier niet aangegeven, omdat de vijf mogelijke referentiecategorieën bij de variabele ‘samenstelling van het huishouden’ moeilijk in één tabel zijn vast te leggen.

meer zij. In Gouda werden in 2002 'stadsregels' geformuleerd. In Rotterdam had de 'stadsetiquette' (2001) een stedelijke inbedding, maar werd de concrete uitwerking op straat- of buurt-niveau gedaan. Een al wat langer lopend project (2000-2002) van de Stuurgroep Experimenten Volkshuisvesting met een aantal woningcorporaties uit de regio Amsterdam werkte met woonregels op buurt- en complexniveau. En recent gaven drie Rotterdamse deelgemeenten circa veertig straten aan waar ze goede kansen zien om bewoners straatregels op te laten stellen. En er zullen elders ongetwijfeld voorbeelden zijn van afspraken op portiekniveau. Zonder iets af te willen doen aan de initiatieven in Gouda en de regio Amsterdam, lijken de straat en het bouwblok het meest geschikte niveau. Sociale contacten tussen bewoners doen zich vooral op dit microniveau voor. Op dit niveau beogen beleidsmakers ook sociale homogeniteit van bewoners. De straat is een betekenisvolle en overzichtelijke eenheid voor veel bewoners, die vaak niet goed (willen) weten wat zich drie straten verderop afspeelt.

De plannen van de Rotterdamse deelgemeenten Hoogvliet, Charlois en Feijenoord voor het stimuleren van leefregels in veertig straten wijzen op twee andere, cruciale voorwaarden: bewoners moeten de leefregels zelf opstellen en daarbij is de ondersteuning van de (deel)gemeente en/of woningcorporatie

een conditio sine qua non. In haar rapport 'Waarden, normen en de last van het gedrag' beveelt de Wetenschappelijke Raad voor Regeringsbeleid aan dat bewonersinitiatieven voor het opstellen van buurtregels in probleemwijken door de lokale overheid ondersteund moeten worden.

Ik wil hier aan toevoegen: óók door de woningcorporaties en óók in geherstructureerde buurten waarvan wellicht gedacht zal worden dat de leefbaarheidproblemen tot het verleden behoren. De fysieke verbeteringen in herstructureringsbuurten moeten immers verankerd worden in een minimale overeenstemming over de manier waarop bewoners met elkaar en met de woonomgeving omgaan. Dit is ook een vorm van sociale samenhang die door beleidsmakers zo vurig gewenst wordt. De inbreng en ondersteuning van woningcorporaties liggen eigenlijk voor de hand aangezien zij al een taak hebben in het sociale beheer van hun woningbezit. Die taak blijft overeind staan, ook als het aandeel sociale huurwoningen in een buurt als gevolg van herstructurering flink is afgenomen. Als normoverschrijdend gedrag en overlast zich voordoen in complexen met sociale huurwoningen is een doortastend optreden van de corporatie noodzakelijk. Het bestaan van leefregels mag immers niet betekenen dat de handhaving daarvan geheel op het bordje van de bewoners zelf komt te liggen.

Spelregels voor leefbaarheid blijken succesvol.

Reinout Kleinans is onderzoeker bij Onderzoeksinstituut OTB aan de Technische Universiteit Delft. Dit artikel is gebaseerd op een lopend promotieonderzoek van de auteur naar de sociale effecten van herstructurering, dat in het kader van het Corpovenista-programma plaats vindt.

Literatuurselectie

- Coleman, J.S. (1988) Social capital in the creation of human capital. In: *American journal of sociology* 94, pp. S95-S120.
- Dekker, P., J. de Hart, P. de Beer & C. Hubers (2004) De moraal in de publieke opinie. Een verkenning van normen en waarden in bevolkingsenquêtes. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Diekstra, R., M. van Toor, M. Den Ouden & M. Schweitzer (2002) Vriendelijker, verantwoordelijker, veiliger. *Stadsetiquette: van idee naar programma*. Rotterdam: Dienst Sociale en Culturele Zaken.
- Hoorn, F. van (2003) Waarden en normen in de woonomgeving. In: *Tijdschrift voor de volkshuisvesting*, no. 4, pp. 16-20.
- Kleinans, R. (2004) De sociale impact van herstructurering en herhuisvesting. Koepelrapport Corpovenista-project. Gouda: Habiforum.
- Müller, T. (2004) De staat van de straat: regels voor de openbare ruimte in de Spaarndammerbuurt. In: *Agora* 20, no. 4, pp. 36-39.
- Putnam, R.D. (2000) *Bowling Alone. The collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.
- Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (2000) *Aansprekend burgerschap*. Advies nummer 10. Den Haag: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.
- Rotterdams Dagblad (2004). *Leefregels voor 40 straten: samenwerking tussen Hoogvliet, Charlois en Feijenoord*. 26 augustus.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2003) *Waarden, normen en de last van het gedrag*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.